

Історія

УДК 94(410)(092):903

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18066269>

**Наукова спадщина В.Г. Чайлда в етнології та Історії первісного
суспільства**

Єльников Михайло Васильович,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя,
Україна, <https://orcid.org/0000-0001-8102-1345>

Прийнято: 11.12.2025 | Опубліковано: 27.12.2025

***Анотація:** У статті розглядається питання переосмислення наукового спадку Вірі Гордона Чайлда через належність / неналежність ідей і концепцій дослідника до “морганівських і марксистських” теорій еволюції. Метою статті є переосмислення наукового спадку В.Г. Чайлда радянськими, російськими, британськими і американськими дослідниками. Робиться наголос на трансформацію сприймання основних концепцій британського науковця через приналежність до “марксистських, морганівських і марровських” ідей. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю вітчизняних досліджень із цієї тематики.*

У роботі застосовується ретроспективний метод і метод порівнянь. Рецепція сприймання висновків та узагальнень британського праісторика змінювалася у залежності відношення до матеріалістичних ідей в періоди “холодної війни” і краху соціалістичної системи. Порівняння дає змогу

встановити подібність і розходження у сприйманні гіпотез і узагальнень В.Г. Чайлда дослідниками різних шкіл протягом означеного періоду.

Закордонні історики вважали його соціалістом, який “інтерпретував археологічні дані з точки зору діалектичного матеріалізму”. Як західні, так і радянські вчені критикували його стадіальний розвиток, вказуючи на терміни “неолітична і міська революції” як на невдалі або такі, що підходять лише для Близького Сходу. Радянські читачі вперше познайомилися з творами Г. Чайлда в 1949 р., тому і сьогодні вважається, що термін “неолітична революція” з’явився саме в цьому році, хоча насправді це поняття було обґрунтовано у 1934 р.

Визначено, що у 80-х рр. ХХ ст. нові радіовуглецеві методи датування предметів первісної історії виявились не універсальними, тож серед праісториків у країнах Заходу з’явився цілий напрям – “давайте краще знати Чайлда”. На теренах колишнього Радянському Союзу новий інтерес до концепцій В.Г. Чайлда проявився лише після 1991 р. серед російських дослідників. Основні ідеї британського вченого, хоч і сприймалися частково, не викликали сплеску подальшого дослідження його наукового доробку. Навпаки, серед американських, а особливо британських істориків на початку ХХІ ст. зріс інтерес до моделей соціальної та економічної еволюції, теоретичні питання яких якраз і розглядалися за життя британським праісториком В.Г. Чайлдом.

Ключові слова: *Вір Гордон Чайлд, неолітична і урбаністична революції, дифузіанізм, неоеволюціонізм, “давайте краще знати Чайлда”.*

The scientific heritage of V.G. Child in Ethnology and History of primitive society

Mykhailo Yelnykov,

Candidate of historical sciences, Associate Professor, Associate Professor of
the Department of World History and International Relations, Zaporizhzhia

National University, Zaporizhzhia, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0001-8102-1345>

***Abstract:** The article considers the issue of rethinking the scientific legacy of Vere Gordon Child through the affiliation/non-affiliation of the researcher's ideas and concepts to the "Morganian and Marxist" theories of evolution. The relevance of the study is due to the lack of domestic research on this topic.*

The article uses a retrospective method and a method of comparisons. The reception of the perception of the conclusions and generalizations of the British prehistorian changed depending on the attitude to materialistic ideas during the periods of the "Cold War" and the collapse of the socialist system. The comparison makes it possible to establish similarities and differences in the perception of hypotheses and generalizations of V.G. Child by researchers of various schools during the specified period.

Foreign historians saw him as a socialist who "interpreted archaeological data from the perspective of dialectical materialism". Both Western and Soviet scholars criticized his stadial development, pointing to the terms "Neolithic Revolution" and "urban revolution" as unsuccessful or as suitable only for the Middle East.

Soviet readers became acquainted with Gordon Child's works only in 1949 in the book "Progress and Archaeology", so even today it is believed that the term "Neolithic Revolution" appeared in this year, although in fact this concept was

substantiated in 1934. Foreign authors noted that in his recent works, V.G. Child moved away from such a direction in ethnology as migrationism, but his new concept of “culture” was not recognized as universal, so applying it to general ethnology is problematic. In turn, the Soviet Union pointed out that he “adhered to diffusionism throughout his life”, and that his concepts of stages of development lacked a class component. Although V.G. Child's works were published outside the USSR, interest in his ideas and concepts, especially staged development, significantly decreased due to the spread of radiocarbon dating.

In the 1980s, new methods of dating prehistoric objects proved to be not universal, so a trend emerged among prehistorians in Western countries – “let-us-know-Childe-better”. On the territory of the former Soviet Union, there is a new interest in the concepts of W.G. Child's appeared only after 1991 among Russian researchers. These concepts, although partially perceived, did not cause a surge of further research into his scientific output. On the contrary, among American, and especially British historians, at the beginning of the 21st century, there was a growing interest in models of social and economic evolution, the theoretical issues of which were precisely addressed during the life of the British prehistorian V.G. Child.

Keywords: Vere Gordon Childe, neolithic and urban revolutions, diffusionism, neoevolutionism, “let-us-know-Childe-better”.

Постановка проблеми. Британський дослідник Вір Гордон Чайлд (1892–1957) належить до числа видатних археологів ХХ ст. з Історії первісного суспільства. Його заслугою стало перенесення акценту з вивчення артефактів праісторії на вивчення суспільства і культури [1, с. 279]. Серед напрямків і шкіл етнології Гордон Чайлд вважається одним із засновників антропологічного неоеволюціонізму і британського дифузіанізму. Він виступав проти “теорії

міграціонізму”, синтезував стадіальний розвиток первісного суспільства, ввів терміни “неолітична революція” і “урбаністична (міська) революція”.

В той же час його концепції ще за життя критикували, називаючи на Заході “істориком-марксистом”, що додержувався матеріалістичного обґрунтування історичних процесів, та не сприймали більшу частину його ідей. Радянські дослідники, в свою чергу, вважали його не “зовсім марксистом” і також дорікали йому буржуазні погляди. Навіть смерть В.Г. Чайлда 19 жовтня 1957 р. розглядається як акт самогубства внаслідок розчарування своїм науковим доробком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критика методів досліджень В.Г. Чайлда особливо посилилася після його смерті 1957 р. В статтях закордонних авторів, які можливо розглядати як своєрідні некрологи, дорікали йому у прихильності до “морганівських і марксистських” ідей. Радянські історики, визнаючи близькість його методів до “марксистських”, вказували на те, що його розуміння історичного процесу суперечить марксизму.

У 1958 р. американський антрополог (етнолог і археолог) Б.І. Раус (1913–2006) відзначав, що Г. Чайлд був “...провідним доісторичним археологом нашого часу”. За переконанням І. Рауса, він “зробив низку провокаційних, але тим не менш блискучих внесків у теорію та метод археології”, які, однак, були “під сильним впливом марксистських теорій еволюції”. Тож на той час у В.Г. Чайлді бачили соціаліста, який “інтерпретував археологічні дані з точки зору діалектичного матеріалізму”, ставши *persona non grata* у США 1945 р. Того ж року він представляв Велику Британію на святкуванні 220-ї річниці Радянської академії наук у Москві та Ленінграді [13, р. 82-83].

І. Раус вказував, що Г. Чайлд ніколи не був сильним археологом-практиком, але багато його наукових робіт стали класикою ще за його життя. Схильність до “соціалістичних та еволюційних сторін інтересів Чайлда”, за

його переконанням, відбулися у 1934/5 р., коли була опублікована його праця “Людина створює себе сама” (“Man Makes Himself”). Саме в ній Г. Чайлд сформував концепції неолітичної та урбаністичної (міської) революцій, перша з яких позначена переходом від збирання їжі до виробництва їжі, а друга – розвитком металургії, писемності та інших атрибутів цивілізації. Ці революції подаються як універсальні події в історії культури, однак взяті, за спостереженням І. Рауса, повністю з археології, зокрема із Близького Сходу [13, р. 83].

Хоча стаття І. Рауса розглядалася як своєрідний некролог на смерть визначного дослідника, у ній присутні елементи критики поглядів В.Г. Чайлда, особливо прихильність останнього до “морганівських” і “марксистських” ідей. Так, він дорікав йому, що у книзі “Що сталося в історії” (“What Happened in History”, 1942) автор поєднав свою систему революцій зі “стадіями дикунства, варварства та цивілізації” Л.-Г. Моргана; у “Прогресі та археології” (“Progress and Archaeology”, 1944) В.Г. Чайлд відстоював еволюцію з точки зору пошуків їжі, поховань, знарядь праці тощо, а не з точки зору етапів. Крім того, І. Раус зазначав, що в “Історії” (“History”, 1947) автор простежив розвиток історичного методу від доісторичного часу до діалектичного матеріалізму К. Маркса, завершуючи його “непрямою даниною поваги Сталіну як представнику останнього” [13, р. 83].

Але надалі Г. Чайлд, на думку І. Рауса, відкинув універсальний тип еволюції, що тяжів до соціалістичних ідей. Так, 1951 р. у праці “Соціальна еволюція” (“Social Evolution”) він дійшов висновку, що еволюційний процес змінювався від регіону до регіону, залежав від місцевих екологічних та економічних умов, а також від процесу дифузії. Саме цих поглядів В.Г. Чайлд дотримувався до кінця свого життя [13, р. 83]. У той же час, І. Раус критикував концепцію “культури” дослідника, відзначаючи, що вона не є універсальною, а притаманна Близькому Сходу, а не Новому Світу [13, р. 84].

1959 р. у Радянському Союзі в журналі “Советская археология” виходить стаття відомого археолога, доктора наук О.Л. Монгайт (1915–1974), що також була присвячена В.Г. Чайлду і містила загальну оцінку наукового доробку британського археолога радянськими вченими. Визнаючи його однією з яскравих фігур європейської археології ХХ ст., О.Л. Монгайт вказував, що “в науці він рішуче став на сторону тих, хто прагне до матеріалістичного пояснення історичного процесу” [4, с. 284]. О.Л. Монгайт називає його прибічником такого наукового напрямку в етнології як дифузіанізм, якого В.Г. Чайлд “дотримувався протягом свого життя”. Радянський вчений критикував положення цієї концепції, згідно яким “всі великі відкриття в області культури були здійснені на протязі історії лише одного разу і потім шляхом запозичень, міграцій або просто поширенням (дифузією) передавалися іншим народам”. На його переконання, Г. Чайлд велику увагу приділяв впливу культур Близького Сходу на розвиток Європи, вважаючи вирішальним зовнішній вплив, а внутрішньому розвитку відводив другорядну роль. Тож дифузіаністські погляди британського дослідника суперечать марксистському розумінню історичного процесу. Далі О.Л. Монгайт констатував, що хоча В.Г. Чайлд і вважав себе марксистом і визнавав матеріалістичні принципи в історії, його погляди “відрізнялися від поглядів інших марксистів, і перш за все його колег в Радянському Союзі”. Терміни “неолітична революція” і “міська революція”, запропоновані Г. Чайлдом в Історії первісного суспільства, на його думку, є невдалими [4, с. 285-287].

Тож серед ключових суперечностей серед представників наукових шкіл Заходу і СРСР у перші десятиліття після смерті В.Г. Чайлда було ставлення до його наукових методів через його належність / неналежність до “марксистських” ідей та теорій, на що не зверталася увага у попередніх дослідженнях.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Належність або неналежність В.Г. Чайлда до матеріалістичних ідей поділили вчених щодо використання основних концепцій дослідника в етнології та Історії первісного суспільства. Комплексний порівняльний аналіз змін ставлення різних етнологічних й археологічних шкіл до наукових методів британського праісторика кінця 50-х рр. XX – початку 20-х рр. XXI ст. відсутній.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є переосмислення наукового спадку В.Г. Чайлда радянськими, російськими, британськими і американськими дослідниками. Робиться наголос на трансформацію сприймання основних концепцій британського науковця через приналежність до “марксистських, морганівських і марровських” ідей. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю вітчизняних досліджень із цієї тематики.

У роботі застосовується ретроспективний метод і метод порівнянь. Рецепція сприймання висновків та узагальнень британського праісторика змінювалася у залежності відношення до матеріалістичних ідей в періоди “холодної війни” і краху соціалістичної системи. Порівняння дає змогу встановити подібність і розходження у сприйманні гіпотез і узагальнень В.Г. Чайлда дослідниками різних шкіл протягом означеного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визнанням популярності В.Г. Чайлда став вихід у СРСР 1949 р. перекладу його книги “Прогресс и археология” (“Progress and Archaeology”); згодом, у 1952 і 1956 рр. з’явилися ще два переклади – “У истоков европейской цивилизации” (“The Dawn of European Civilization”) і “Древнейший Восток в свете новых раскопок” (“New Light of the Most Ancient East”). Критику його робіт проаналізовано у монографії Л.С. Клейна 1993 р. [2].

У “Радянській історичній енциклопедії” (1974) було відзначено, що одним з головних питань у дослідженнях В.Г. Чайлда була історія господарства. Саме він ввів у науку поняття так званої “неолітичної революції”, однак вказується, що цей термін не був вдалим. Г. Чайлд виступав проти “теорії міграціонізму”, але підтримував концепцію “дифузіанізму”, яка надавала дуже велике значення поширенню (проникненню) ідей і речей з єдиних центрів їх виникнення. З позиції авторів статті, Г. Чайлд не зміг правильно вирішити проблему виникнення майнової нерівності на межі безкласового і класового суспільства [5, с. 807].

1993 р. вийшла праця радянського і російського історика, археолога і культурного антрополога Л.С. Клейна (1927–2019), де у додатку містилася його стаття “Чайлд и советская археология” [2, с. 104-117]. Він відзначав, що В.Г. Чайлд спочатку “полюбив” радянську археологію, але наприкінці життя зневірився в ній, що стало однією з причин його самогубства. Спочатку в Радянському Союзі до ідей і концепцій Гордона Чайлда ставилися негативно, критикуючи його дифузіанізм і міграціонізм як “формалізм” і “вузький емпіризм”. Але згодом він зблизився з ідеями марксизму, переосмислюючи праісторію, що привело його у 1934 р. до створення концепцій “неолітичної революції” і “міської революції”. Як прихильника марксизму його пускали до СРСР, але вважали “далеким від марксизму стихійним матеріалістом” [2, с. 104].

Спробою ввести В.Г. Чайлда до радянської археології була перша публікація російською мовою у 1949 р. його праці “Progress and Archaeology” (“Прогресс и археология”) [7]. У передмові цієї книги радянський історик і археолог-славист А.В. Арциховський досить стримано відгукувався про Г. Чайлда, хоча й називав його найзначнішим археологом Західної Європи, який “прагне до матеріалістичного пояснення історичного процесу”. Однак

радянський вчений вважав його світогляд еклектичним, а концепції неолітичної і міської революції невдалими [7, с. 5-15; 2, с. 108-107].

Далі Л.С. Клейн вказував, що у 1952 р. в Союзі виходить переклад другої книги В.Г. Чайлда – “У истоков европейской цивилизации” (“The Dawn of European Civilization”) [2, с. 110; 8]. Аналізуючи передмову О.Л. Монгайта до цієї праці, Л.С. Клейн вказував, що той вже не називав Г. Чайлда марксистом, а лише “найбільш відомим прогресивним вченим”, головною хибною ідеєю якого був дифузійонізм [2, с. 110-111].

Л.С. Клейн писав, що у 1954 р. вийшов ще один російський переклад книги В. Г. Чайлда “Древнейший Восток в свете новых раскопок” (“New Light on the Most Ancient East”) [2, с. 111]. Насправді, ця праця була видана у Радянському Союзі у 1956 р. [6]. Л.С. Клейн відзначав, що ця книга з’явилася ще у 1934 р. в Лондоні, де Г. Чайлд уперше розробив ідеї неолітичної і міської (урбаністичної) революцій та розширив в ній “базу дифузійонізму”. Тим не менш, передмова до російського видання, написана сходознавцем і єгиптологом В.І. Авдієвим, була позитивною [2, с. 111].

Л.С. Клейн вказував, що розвінчування “культу особи” Сталіна 1956 р. нанесло В.Г. Чайлду “психологічну травму” в останні роки його життя. На його переконання, дослідник не відійшов від марксизму. Так, аналізуючи лист Г. Чайлда до радянських археологів, він дійшов висновку, що британський дослідник покінчив життя самогубством, і “розчарування у радянській археології, вірогідно, зіграло не останню роль” [2, с. 111-116].

Російський дослідник В.А. Линша в своїй статті 2001 р. [3, с. 3-17] зазначав, що Г. Чайлд стояв у витоків культурної антропології (етнології) у США у 1940–1950-ті рр., базою якого був дифузійонізм досягнень культури. За його спостереженнями, у 1934 р. Г. Чайлд сформував концепцію стадіального підходу, що являла “оригінальну інтерпретацію марксизму в археології, етнології та історії, що спиралася головним чином (хоча не тільки) на роботу

Ф. Енгельса “Походження сім’ї, приватної власності і держави” (1884) і на теорію М.Я. Марра про стадіальний розвиток мови, в якому стадії [...] змінювали один одного в результаті “революційних вибухів””. Під впливом радянських археологів Г. Чайлд відродив етнологічну еволюціоністську періодизацію Л.-Г. Моргана: дикунство (стадія збирання їжі) – варварство (стадія виробництва їжі або неолітична революція) – цивілізація (міська революція) [3, с. 3-5]. В.А. Линша вказував, що якщо Чайлд-марксист викликав побоювання у представників “ортодоксального” марксизму в Радянському Союзі, то його роботи як Чайлда-дифузіаніста охоче перекладали російською мовою [3, с. 6-8].

Тож, В.А. Линша припускав, що В.Г. Чайлд вважав себе марксистом як у політичному, так і теоретичному відношенні. Він не розчарувався у марксизмі наприкінці свого життя, як вважають на Заході, але в нього був відхід від “марровських крайнощів”. Г. Чайлд, за його переконанням, “зумів здійснити оригінальний синтез панівної тоді в Радянському Союзі стадіальної парадигми і партикуляристської традиції Заходу” [3, с. 14-15].

Серед закордонних досліджень слід назвати статтю 1983 р. британсько-американської археологині, професорки антропології в Каліфорнійському університеті Рут Трінгем, яка аналізувала актуальність робіт В.Г. Чайлда у науковому середовищі через 25 років після його смерті. В центрі її дослідження – три монографії, присвячені відродженню серед британських і американських істориків ідей і моделей розвитку суспільства Г. Чайлда. Вона відзначає високу репутацію В.Г. Чайлда серед колег-археологів і істориків первісного суспільства (праісториків). З часу першого видання у 1925 р. праці “Світанок європейської цивілізації” (“The Dawn of European Civilization”) його складна культурно-хронологічна схема була прийнята як синтетична основа європейської доісторії та її хронологічних зв’язків з Близьким Сходом.

У той же час його роботи “Людина створює себе” (“Man Makes Himself”, 1934/5) та “Що сталося в історії” (“What Happened in History”, 1942), збентежили його колег відвертими марксистськими конотаціями. Тож ряд теоретичних робіт не були схвалені сучасниками. Моделювання та реконструкція соціально-культурної еволюції, якими цікавився “праісторик-марксист” В.Г. Чайлд, за його життя не знайшли відгуку серед його колег [15, р. 85-87].

Рут Трінгем відзначала, що після смерті дослідника у 1957 р. інтерес до його праць почав згасати. Це було пов’язано з тим, що широке застосування радіовуглецевого методу для датування європейської доісторії зруйнувало частину культурно-хронологічної структури В.Г. Чайлда. Як наслідок – уся модель поширення інновацій з Близького Сходу до Європи зазнала сильної критики. Вона посиляється на працю канадського археолога, антрополога і етнологі Брюса Тріггера “Gordon Childe: Revolutions in Archaeology” (“Гордон Чайлд: Революція в археології”, 1980) [14], в якій піддані критики десять показників урбанізму (концепції “урбаністичної (міської) революції”) Г. Чайлда і як наслідок – скорочення їх числа; “гіпотеза оази” щодо виникнення окремих центрів із запровадження землеробства та одомашнення тварин визнана неправдоподібною теорією “неолітичної революції”. Його моделі вважалися спростованими, а наукові праці були віднесені до історії дисципліни і визнані нерелевантними для сучасного розвитку досліджень еволюції людської культури та суспільства.

Однак, попри критику спадщини дослідника, Р. Трінгем відзначала, що за останні два роки з’явилися три монографії, присвячені творчості В.Г. Чайлда, написані Барбарою МакНейрн [11], Брюсом Тріггером та Саллі Грін [10]. Фактично, вони є частиною нового руху – “давайте краще знати Чайлда” (“let-us-know-Childe-better”), який зростає протягом останніх п’ятидесяти років [15, р. 87]. Р. Трінгем ставить питання: чому після постійного

тиску на деякі ідеї дослідника протягом 70-х рр. XX ст. роботи В.Г. Чайлда набули актуальності на даний момент для розвитку археології та вивчення доісторичної культурної еволюції?

Заслугою британської письменниці С. Грін, на думку Р. Трінгем, була публікація у своїй книзі, окрім аналізу біографії В.Г. Чайлда, двох його робіт: останнє послання з рекомендаціями для майбутніх практиків археології, опубліковане як “Прощання” в 1958 р., яке вміщене в її книзі як додаток; та “лист”, написаний Г. Чайлдом незадовго до своєї смерті та надісланий професору В.Ф. Граймсу з Інституту археології в Лондоні, який був прочитаний лише у 1968 р. Цей лист був вперше опублікований в журналі “Antiquity” 1980 р. У ньому В.Г. Чайлд описав свої страхи перед старістю, на основі чого С. Грін дійшла висновку, що він покінчив життя самогубством через побоювання слабкості розуму [15, р. 88]. Своєю чергою британська дослідниця Б. МакНейрн спробувала виправити брак уваги до методів і теорій В.Г. Чайлда [11, р. 3]. Канадський дослідник Б. Тріггер зосереджується на аналізі ідей В.Г. Чайлда у хронологічній послідовності [14, р. 7].

Р. Трінгем констатувала, що хоча ці три монографії про В.Г. Чайлда є різними, усі автори поставили питання про його ідею дифузії як моделі для пояснення виникнення європейської цивілізації в результаті поширення інновацій з Близького Сходу [15, р. 90; 10, р. 53; 11, р. 30-45; 14, р. 44-49, 55]. Однією з філософських основ світогляду Г. Чайлда, яка не суперечить ні його дифузійній моделі ex Oriente lux, ні його марксистській моделі історичного матеріалізму, є основне прийняття концепції “прогресу”. На це звертають увагу як Б. МакНейрн, так і Б. Тріггер, але вони до кінця не зрозуміли цю концепцію. За Р. Трінгем поняття “прогресу” В.Г. Чайлда втілює історико-матеріалістичну модель змін, що відігравала провідну роль у його базовій філософії еволюції суспільства [15, р. 91-92].

Головний висновок Р. Трінгем: історична методологія та природа причинності у працях В.Г. Чайлда є недооціненими дослідниками (зокрема, американськими “новими археологами” і традиційними соціологами) і мають надзвичайне значення для сучасної археологічної думки. На її переконання, не було конфлікту між Чайльдом-гуманістом-істориком та Чайльдом-соціалістом-марксистом-історичним матеріалістом, або між Чайльдом-партиляристом та Чайльдом-універсалістом [15, р. 93-94]. На її думку, більшість заяв, зроблених про Г. Чайлда та Радянський Союз, маніпулятивні. Недостатньо доказів того, що основним стимулом для використання В.Г. Чайлдом історичного матеріалізму наприкінці 1930-х рр. був Радянський Союз, або що історичний матеріалізм, який практикували тамтешні археологи, забезпечив якусь модель для Г. Чайлда [15, р. 95]. Дослідниця відзначала, що смерть Г. Чайлда збіглася з деякими великими революціями в історії археології – загальним застосуванням радіовуглецевого датування; американською “Новою археологією”; пошуком даних, що документують еволюцію міських центрів; і, нарешті, широким зростанням інтересу до моделей соціальної та економічної еволюції. Тож основні теоретичні питання, про які писав Г. Чайльд, “зараз є більш критичними для майбутнього археології, ніж коли він їх вперше порушував” [15, р. 99].

У 2009 р., за сприяння Даремського університету (Великобританія), вийшла стаття Петера Гатеркола (Великобританія) та Террі Ірвінга (Австралія) щодо бібліографічного доробку В.Г. Чайлда. Актуальність створення повного списку публікації праць Г. Чайлда, на їх думку, визначилась тим, що він “...був складений з двох причин: обмеженість попередніх списків його робіт та зміна потреб науковців, які вивчають Чайлда та дисципліни, в які він зробив внесок”. Вони констатували, що інтерес до ідей науковця значно зріс після його смерті, а “його життя є цінним джерелом для вивчення лівих інтелектуалів ХХ століття” [9, р. 203-204]. З часу першої публікації В.Г. Чайлда (1915) і до часу виходу

дослідження (2008) авторами було нараховано 762 публікації дослідника. За 30 років, які пройшли після смерті дослідника, було видано більше книг та монографій В.Г. Чайлда, ніж за 30 років його наукової кар'єри. Його праці були перекладені 21 мовою [9, р. 204-244].

2024 року вийшла стаття британської дослідниці Кейт Мейх'ю, присвячена неопублікованому есею В.Г. Чайлда “Есей про доісторичну хронологію Британських островів” (“An Essay on the Prehistoric Chronology of the British Isles”, 1951), що зберігається в архіві праісторика Чарльза Френсіса Крістофера Гоукса (1905–1992) у Бодліанській бібліотеці Оксфордського університету [12, р. 76-77]. Есей пропонує не лише нове розуміння власних досліджень Г. Чайлда, але й тогочасних дискусій про моделі праісторії із застарілою термінологією та проблематичними хронологіями. В.Г. Чайлд, який довгий час відігравав ключову роль у формуванні первісної хронології для Британії та Європи, виступає в есеї прихильником розвитку часових методів. Ці моделі були скореговані досягненнями у радіовуглецевому датуванні, яке науковці розглядали як “кінець панування Чайлда над європейською праісторією”. Але, як зазначає К. Мейх'ю, саме у цьому есеї Г. Чайлд не лише дистанціювався від застарілих методів датування та переглядав дифузіаністські підходи, але й не боявся “радіовуглецевої революції”; радше, він повноцінно брав у ній участь [12, р. 89-92]. Його методи не були “повністю витрачені на марксистські теми”, а сам він висловлював розчарування відносним та історично похідним датуванням трьох епох Х.Ю. Томсена (камінь-бронза-залізо) і виступав за “об'єктивну систему” хронологій і термінологій [12, р. 79-81]. У своїх останніх роботах Г. Чайлд продовжував відстоювати не лише дифузіаністські підходи, але також наголошував на необхідності “абсолютної хронології” [12, р. 92].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Аналіз наукової літератури доводить, що після смерті В.Г. Чайлда відбувається

переосмислення його наукового спадку через належність / неналежність ідей і концепцій дослідника до “морганівських і марксистських” теорій еволюції. Навіть причини самогубства дослідника поділили науковий світ. Закордонні історики бачили в ньому соціаліста, який “інтерпретував археологічні дані з точки зору діалектичного матеріалізму”. Як західні, так і радянські науковці критикували його стадіальний розвиток, вказуючи на терміни “неолітична революція” і “урбаністична революція” як невдалі або як ті, що підходять лише для Близького Сходу. Зокрема, в період “холодної війни” згадка в цих концепціях слова “революція” автоматично відштовхувала частину західних дослідників від намагання їх прийняти.

Радянські читачі ознайомилися з працями Г. Чайлда тільки у 1949 р. в книзі “Прогрес і археологія”, тож і в наш час вважається, що термін “неолітична революція” з’явився у цьому році, хоча насправді ця концепція була обґрунтована ще в 1934 р. Закордонні автори відзначали, що В.Г. Чайлд в своїх останніх роботах відійшов від такого напрямку в етнології як міграціонізм, однак його нова концепція “культури” не визнавалася універсальною, тож застосувати її для загальної етнології проблематично. Своєю чергою, у Радянському Союзі вказували, що дифузіанізму він “дотримувався протягом свого життя”, а в його стадіях розвитку відсутня класова складова.

У 80-х рр. XX ст. нові методи датування артефактів первісної історії виявились не універсальними, тож серед праісториків у країнах Заходу з’явився напрям – “давайте краще знати Чайлда”. У колишньому Радянському Союзі після 1991 р. концепцій Г. Чайлда хоч і сприймалися частково, але не викликали сплеску подальшого дослідження його наукового доробку. Натомість серед американських, а особливо британських істориків на початку XXI ст. зріс інтерес до моделей соціальної та економічної еволюції,

теоретичними питаннями яких за своє життя саме й займався британський праісторик В.Г. Чайлд.

Однією з сильних сторін британського праісторика є його структурно-генетичний метод в історії цивілізацій, побудований на значному емпіричному матеріалі Близького Сходу, цілісно узагальненому. Хоча йому дорікали в тому, що він “ніколи не був сильним археологом-практиком”, вивчення його біографії доводить зворотне. В той же час спроба створити універсальну схему розвитку людства, її “абсолютну хронологію”, як от “об’єктивну системи” хронологій і термінологій, мала ряд слабких сторін. Це розумів і сам В.Г. Чайлд, тож як засновник британської школи неоеволюїзму, він намагався пояснити відмінності різних суспільств адаптацією до природних умов, технологічним впливом зовні. У способах поширення культурних нововведень трансмісії (впливів та запозичень) безумовно переважали у нього над міграціями. Розглядаючи дифузії металургії бронзи зі Сходу до Європи (походження металів, просування типології, розвиток торговельних шляхів), він і сам відзначав багато прогалин у вивченні “варварських культур” Близького Сходу.

Перспективи подальших досліджень наукової спадщини В.Г. Чайлда полягають у розширенні порівняльного аналізу впливу його ідей на наукові школи Європи, США і країни пострадянського простору.

Список використаних джерел

1. Брей, У., Трамп, Д. Археологический словарь / пер. с англ. Г.А. Николаева. Москва: Прогресс, 1990. 368 с.
2. Клейн, Л.С. Феномен советской археологии. Санкт-Петербург: ФАРН, 1993. 128 с.
3. Лынша, В.А. Гордон Чайлд и американский неозволюционизм. *Этнографическое обозрение*. 2001. № 5. С. 3–17.

4. Монгайт, А.Л. Гордон Чайлд (1892–1957). *Советская археология*. 1959. № 3. С. 284–287.
5. Советская историческая энциклопедия. В 16 томах. Том 15. ФЕЛЛАХИ - ЧЖАЛАЙНОР. Москва: Советская энциклопедия, 1974. 1007 с.
6. Чайлд, Г. Древнейший Восток в свете новых раскопок / пер. с англ. М.Б. Граковой-Свиридовой; предисл. и ред. проф. В.И. Авдиева. Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. 384 с.
7. Чайлд, Г. Прогресс и археология / пер. с англ. М.Б. Граковой-Свиридовой; предисл. проф. А.В. Арциховского. Москва: Государственное издательство иностранной литературы, 1949. 194 с.
8. Чайлд, Г. У истоков европейской цивилизации / пер. с англ. М.Б. Граковой-Свиридовой и Н.В. Ширяевой; предисл. А.Л. Монгайта. Москва: Издательство иностранной литературы, 1952. 468 с.
9. Gathercole, P., Irving, T. A Childe bibliography: A hand-list of the works of Vere Gordon Childe. *European Journal of Archaeology*. 2009. Vol. 12 (1–3). P. 203–245.
10. Green, S. Prehistorian: A Biography of V. Gordon Childe. Wiltshire: Moonraker Press, 1981. 200 p. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Prehistorian%3A-A-Biography-of-V.-Gordon-Childe-Green/6fb0426d79df1f839dca29292dddbce3af6f7d76> (дата звернення: 14.10.2025).
11. McNairn, B. The Method and Theory of V. Gordon Childe. Edinburgh: University Press, 1980. 184 p. URL: <https://era.ed.ac.uk/handle/1842/18438> (дата звернення: 14.10.2025).
12. Meheux, K. “An Essay on the Prehistoric Chronology of the British Isles”: an unpublished essay by Vere Gordon Childe. Disciplinary debates, changing chronological paradigms and the “Radiocarbon Revolution”. *Archaeology*

International. 2024. Vol. 27 (1). P. 76–99. URL:
<https://journals.uclpress.co.uk/ai/article/id/3291/> (дата звернення: 12.10.2025).

13. Rouse, I. Vere Gordon Childe, 1892–1957. *American Antiquity*. 1958. Vol. 24 (1). P. 82–84. URL: <https://www.jstor.org/stable/529750> (дата звернення: 14.10.2025).

14. Trigger, B.G. Gordon Childe: Revolutions in Archaeology. London: Thames and Hudson Ltd., 1980. 207 p. URL: <https://archive.org/details/gordonchilderevo00trigrich> (дата звернення: 14.10.2025).

15. Tringham, R.V. Gordon Childe 25 Years After: His Relevance for the Archaeology of the Eighties. *Journal of Field Archaeology*. 1983. Vol. 10 (1). P. 85–100. URL: https://www.researchgate.net/publication/271696950_V_Gordon_Childe_25_Years_After_His_Relevance_for_the_Archaeology_of_the_Eighties (дата звернення: 14.10.2025).